

MİLASLI DR. İSMAIL HAKKI'NIN ESERLERİNDE HİRİSTİYANLIK

Resul ÇATALBAŞ*

Öz

Dr. İsmail Hakkı (1870-1938), Muğla'nın Milas ilçesinde doğmuştur. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul'da tıp eğitimi almış ve değişik resmi görevlerde bulunmuştur. Tıp Doktoru olmasına rağmen yaşadığı dönemde yapılan dini birçok tartışmaya katılmış ve eserler kaleme almıştır. Milaslı'nın Anglikan Kilisesi'nin sorularına cevap olarak yazdığı '*Hakikat-i İslam*' eseri, '*Hıristiyanlık ve Müslümanlık*' adlı karşılaştırmalı çalışması ve '*Kuran'a Göre Hz. İsa'nın Babası*' adlı eseri ile Türkiye'de Dinler Tarihi alanında yapılan çalışmalara katkı sağlamıştır.

Anahtar Kavramlar: Milaslı, Dr. İsmail Hakkı, Hakikat-i İslam, Anglikan Kilisesi, Hıristiyanlık, Dinler Tarihi.

Abstract

Christianity in the Works of Milaslı Dr. İsmail Hakkı

Dr. İsmail Hakkı (1870-1938) was born in the town of Milas, Muğla. After graduating from the primary school in Milas, he trained in medicine in İstanbul and he has served in various official tasks. Although he was a doctor of medicine, he participated in many religious discussion and wrote many works in his period. He has contributed to the field of history of religions in Turkey with the works written in response to questions from the Anglican Church '*Hakikat-i İslam (Truth of Islam)*', a comparative study on '*Hıristiyanlık ve Müslümanlık (Christianity and Islam)*' and the work '*Kuran'a Göre Hz. İsa'nın Babası (Father of Jesus According to Qur'an)*'.

Key Words: Milaslı, Dr. İsmail Hakkı, Hakikat-i İslam, Anglican Church, Christianity, History of Religion.

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; irresul@gmail.com

Giriş

Dr. İsmail Hakkı, 1870 yılında Muğla'nın Milas İlçesinde dünyaya gelmiştir. Tıp Fakültesi'ni 1888'de İstanbul'da bitirmiştir. İlk resmi görevi belediye hekimliğidir. Kısa dönem iskân müdürlüğü de yapmıştır. Şam tıbbiyesinde, genel patoloji ve Fransızca öğretmeni olarak görev yapmış sonrasında buranın müdürü olmuştur. İnebolu Frengi Hastanesi hekimliği, Beyrut sıhhiye müfettişliği, Batı Anadolu Sıhhiye Müfettişliği ve Çanakkale sıhhiye müdürlüğü gibi muhtelif görevleri olmuştur. Daha sonra “Milaslı” soyadını almıştır. Bitlis sıhhiye müdürlüğünden 1929 yılında emekli olmuştur. Bundan sonra Milaslı, bilim dünyamıza tıp, din ve dil alanlarında önemli eserler kazandırmış ve 1938 yılında İstanbul'da ölmüştür (Türk Ansiklopedisi), (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi).

Milaslı, eserlerinde öncelikle dönemin popüler tartışma konuları arasında yer alan “Müslümanların Avrupalılardan geri kalması” meselesine değinmiştir. Geri kalışın sebebini bizzat dinin (İslam'ın) kendisi olarak görenlere karşı çıkmıştır. O, başka milletlerin ileri gitmediğini, bilakis Müslümanların geri kaldığını belirtmiştir (Milaslı 1919e: 86-87). Hatta Avrupalıların ilerlemesini, Endülüs'teki İslam medreselerinde Avrupa'dan gelen Hıristiyan talebelerin ilim öğrenip uyanmalarına, Haçlı seferleri ile de bu uyanışın kuvvet bulmasına ve matbaanın icadına bağlayarak, Batı'nın Müslümanlar sayesinde ilerlemiş olduğunu iddia etmiştir (Milaslı 1919d: 56-59), (Milaslı 1946: 3). Milaslı “*Kuran'ın ilk emrinin “oku” olduğunu ve birçok ayetleri ilim tahsilini amir olduğundan okuyup yazmak uğrunda büyük himmetlerde bulunan ilk Müslümanlar o vakit cehalet içinde bulunan Hıristiyanları mağlup etmişlerdir.*” demiştir. Ona göre İslam'ın muktezası ilmüirfan, adlühisan, intizam ve umrandır. Her türlü terakkinin mebde budur. Batılı düşünürler, dinlerindeki akla ve mantığa uymayan sözler sebebiyle dinlerine inanamaz olmuşlardır. Bu durum ülkemizde münevver geçinen taklitçilere sirayet etmiş ve “bu asırda dinle ileri gidilmiyor” demelerine sebep olmuştur. Ancak ona göre bu iddia da bulunanlar İslam dininin hakikatini anlayamamış, gafil insanlardır (Milaslı 1946: 4). Milaslı, geri kalmamızın sebebi olarak; ahlak, içtihat kapısının kapalı olması, ulemanın dini yanlış anlaması, kadınların tesettürlü olması ve kadere iman gibi sebeplerin gösterilmesine karşı çıkmıştır (1919f: 101-104). Ona göre İslam dünyasının geri kalmasını sadece Türklere yüklemek de yanlıştır. Geri kalmanın bir başka sebebi, halkın ve buna paralel olarak başa gelen hükümetlerin de bozulmasıdır (Milaslı 1919e: 87-88).

Milaslı'nın üzerinde durduğu konulardan birisi de çağdaşlaşmadır. Çağdaşlığın hayattan din ve ahlaki çıkarmak demek olmadığını, asıl çağdaşlığın dinini, ahlakını, gelenek ve göreneklerini muhafaza etmek, İslam'ı tam yaşamak ve çağın ilerlemiş milletlerinin tekniğini almakla mümkün olacağını söylemiştir. Çağdaşlık tabirinin, “*Halkı yanılmak ve herkese güya bu zamanda adam yerine konmamız için biz Müslümanların mutlaka dini devletten ayırmamız, dini hiçbir işe karıştırmamız daha doğrusu bütün bütün atmamız lazım geleceği fikri vermek için kurulmuş bir hile.*” olarak kullanıldığını söylemektedir (Milaslı 1919a: 168-171). Çağdaş milletler, dini hayattan çıkarmamış, aksine resmi ve gayri resmi hayatı dine bağlamışlardır. Başta İngiltere olmak üzere ülkemizdeki Avrupalı, Amerikalı, Katolik ve Protestan gruplar buna en güzel örnektir (Milaslı 1919b: 191-193).

Dini alandaki tartışmalarla beraber Tanzimat'tan itibaren gerek dil ve gerekse imla konusunda da tartışmalar yapılmıştır. Milaslı'nın dil konusu ile ilgilenmesinin sebebi Müslümanların geri kalmasını yazı meselesine bağlamasındandır. Milaslı, büyük bir filozofun: “bana mükemmel bir elifba verin, ben de size mükemmel bir medeniyet vereyim” dediğini belirterek, milletimizin terakkisini alfabeyle bağlı olduğunu söylemiştir (1919g: 119-122). Milaslı bu çerçevede herkesi okur-yazar yapmanın çarelerini aramıştır.

Osmanlı devletinin son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış bir bilim adamı olan Milaslı'nın eserleri, bu dönemlerde yapılan tartışmaların canlı şahididir. Makalede Milaslı'nın eserlerinde Hıristiyanlık konusu incelenmektedir. Böylelikle yakın tarihimizde yaşanan dini tartışmalar ve Milaslı'nın dinler tarihi çalışmalarına katkılarını ortaya koymak mümkün olabilecektir.

1. Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın Yayımlanmış Eserlerinde Hıristiyanlık

Milaslı'nın Hıristiyanlık konusunda öne çıkan 3 kitabı bulunmaktadır. Başta Anglikan¹ Kilisesi'nin sorularına cevap olarak yazdığı “*Hakikat-i İslam*”, karşılaştırmalı çalışması “*Hıristiyanlık ve Müslümanlık*” ve “*Kuran'a Göre Hz. İsa'nın Babası*” adlı kitaplarında ve farklı eserlerinde Hıristiyanların inançlarına değinmiştir.

1 Türkçeye “Anglikan” olarak geçen “Anglican” kelimesi Latince İngiliz anlamına gelen “Anglicanus” kelimesinden gelmektedir. Bu bağlamda Anglikan Kilisesi tabiri İngiltere Kilisesi ile aynı anlama gelmektedir. (Wand 1961: xiii).

Milaslı'nın bu alandaki eserlerinden ilki olan *Hakikat-i İslam*'ı 1925 yılında yayımlamıştır. Bu eserin içeriğinde, İngilizler'in İstanbul'u işgalinden sonra İngiltere'deki Dinler Külliyesi Cemiyeti'nin Yazı İşleri Müdürü Mr. Arthur Bouthwood'un gönderdiği mektupta yer alan sorulara verilen cevaplar yer almaktadır. Bouthwood'un Anglikan Kilisesi adına Şeyhülislamlık makamına gönderdiği bu mektupta;

1-Hz. Peygamberin dini nedir?

2-Bu din fikir ve hayata neler bahsediyor?

3-Zamanımızın çeşitli sıkıntılarını nasıl tedavi ediyor?

4-Dünyayı gerek daha iyi, gerek daha fena bir surette değiştiren siyasi ve manevi güçlere ne diyor?

Soruları yer almakta ve bu sorulara asıl dini geleneklere riayet etmek koşuluyla ilk önce 30 bin kelimeyle cevap istenmiş daha sonra bu cevabın 50 bin kelimeye kadar çıkarılabileceği belirtilmiştir. Dönemin Şeyhülislamı Haydarizade İbrahim Efendi de en önemli ilmi kurul olan Dar'ul Hikmeti'l İslamiye heyetine soruları cevaplaması için havale etmiştir (İzmirli 1995: XLV-XLVI). Kurulda yer almayan Milaslı, sorulara herhangi bir resmi görevlendirme olmaksızın, çevresindekilerin telkiniyle cevap yazmıştır (1925-27: 2). Osmanlıca olan bu eser, İstanbul'da Hilal Matbaası tarafından 221 sayfa olarak basılmıştır.

Milaslı, *Hakikat-i İslam* eserinde Anglikan Kilisesi'nin sorularını ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ve İslam âlimlerinin görüşlerinden örnekler vererek cevaplandırmıştır. Eserde Tevrat ve İncil'den alıntılar da yapılmıştır. Eserin çoğunluğu birinci sorunun cevabına ayrılmıştır. Milaslı, "Hz. Peygamberin dini nedir?" sorusuna cevap olarak İslam dininin tarifini yapmış ve gayesini açıklayarak cevap vermeye başlamıştır. Milaslı, Peygamber efendimizin (SAV) getirmiş olduğu dinin, her yerde ve her zamanda, her sınıf ve tabakadan bütün insanlara şamil, insanın fitratına uygun inanç ve ibadetleri içeren, insanlar arası ilişkileri en güzel şekilde düzenleyen ilahi bir din olduğunu söylemiştir (1925-27: 3). İnsanlığın selametini esas maksat yapan bu din, hem dünya hem de ahiret saadetini temin etmek gayesindedir. İslam'ın esaslarını öğrenmek için Peygamberimizin sünnetine müracaat etmek gerekir. İslam'ın iman ve amel üzerine kurulduğunu ifade eden Milaslı, Kuran, sünnet, icma ve kıyas kavramlarını ve dindeki yerlerini açıklamaktadır. İlk inen ayetleri bir tohuma benzetmekte ve nasıl ki küçük bir tohum büyük bir ağaç oluyorsa,

onun gibi İslam'ın da ilk ayetler üzerine bina edildiğini vurgulamaktadır. İslam'ın ilk emrinin “oku” olduğunu ve dinen öğrenmenin farz olduğunu belirterek Kuran'dan örnekler vermekte, dinin, ilim ve ihlâs gibi konulardaki prensiplerini anlatmaktadır. Burada Fatiha ve Bakara surelerinin ilk ayetleri hakkında izahlarda bulunmaktadır. Daha sonra imanın şartlarını, ibadetleri ve İslam'ın şartlarını ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Kuran'ın mucizeleri, Hz. İsa ve Hz. Âdem hakkındaki görüşlerini ifade etmektedir. Milaslı, şefaatin hak olduğunu ve insanın bir fiil işlemeye iten niyetinden mesul olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ibadetlerin en önemlisi olarak gördüğü namaz üzerinde durmuş ve namaz çeşitlerini açıklamıştır. Nefsin tezkiyesi ve derecelerine de değinmiştir. Milaslı, rızıklardan infak başlığı altında zekât ve sadaka üzerinde durmaktadır. Zekâtın farz oluşu, zekât verilecek kişiler ve zekâtın verileceği mallar hakkında bilgiler vermektedir. Daha sonra oruç ve hac ibadetlerini anlatmaktadır (Milaslı 1925-27: 8-98). Bununla birlikte dünya ve ahiret işlerinin yolunda gitmesi, âlemin nizamının muhafazası için gerekli beş esas (zaruret-i hamse) bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar nefsin, aklın, neslin, malın ve dinin korunmasıdır diyerek bu esasları ayet ve hadisler çerçevesinde detaylı olarak açıklamaktadır. İslam dini nefsin muhafazası konusunda insan hayatına önem vermekte ve bir insanı öldürmeyi tüm insanları öldürmek gibi görmektedir. Burada köleliğe de değinmektedir. Milaslı, aklın korunması ile ilgili olarak “Din akıldır, akıl dindir.” sözünü örnek vermekte ve aklı, insanın temeli olarak görmektedir. Nesebi muhafaza konusunda, nikâh, aile hayatı ve çocukların yetiştirilmesi üzerinde durmaktadır. Boşanma ve çok evlilik ile ilgili hususlara değinmektedir. Malın korunması konusunda, Kuran'da mal ve servetin “hayr” kelimesi ile ifade edildiğini söyleyen Milaslı, “Salih mal, salih adam için ne iyidir.” hadisini örnek vermektedir. Zenginlik ve fakirlik kavramları üzerinde durarak zenginliğin Müslüman için daha hayırlı olduğunu belirtmektedir. Son olarak dinin korunmasının imanın, vicdanın ve ruhun korunması anlamlarına geldiğini söylemektedir. Vazifelerin ehline verilmesi, adalet ve hâkimiyet-i milliyeye kavramlarının açıklaması ile birinci sorunun cevabını tamamlamaktadır (Milaslı 1925-27: 98-162).

Milaslı “Bu din fikir ve hayata ne bahşetmiştir?” şeklindeki ikinci soruya cevap olarak, İslam'ın fikir hayatına kazandırdıklarını anlamak için, ilk ortaya çıktığı zamanlardaki dünyanın durumuna bakmak gerekir demiştir. Cahiliye toplumunda kız çocuklarını diri diri toprağa gömen ve puta tapan insanların İslam ile birlikte salih birer insan haline gelmesi, bu dinin sosyal hayata neler bahşettiğinin en güzel örneğidir (Milaslı 1925-27: 163). Milaslı, daha

sonra bu soruya “İslam, fikre istiklal ve özgürlük, sıhhat ve selamet, ulviyet ve metanet, hayata nur ve marifet, tesanüd ve müşareket, nizam ve emniyet, müsavvat ve hürriyet, adalet ve hâkimiyet hâsılı madde ve manayı birleştiren nezih ve salim, tatlı ve mutmain medeni bir hayat tarzı sunmaktadır” cevabını vermektedir. Ayrıca Milaşlı, vahiy ve keramet kelimeleri üzerinde durmakta, tasavvufi bakış açısıyla tarihten örnekler vermekte, Kuran’ın geçmiş kavimlerden misaller getirdiğini bunlardan ibret alınması gerektiğini belirtmektedir (1925-27: 163-178).

“İslam dini zamanımızın (mazahim-i mütenevvasına) çeşitli sıkıntılarını nasıl (çarefzas oluyor) tedavi ediyor?” şeklindeki üçüncü soruya Milaşlı, İslam’daki ibadet ve emirlerin toplumda meydana getirdiği güzel sonuçları anlatarak cevaplandırmıştır. Dünyada sıkıntının her zaman var olduğunu ve olacağını ancak bugünkü sıkıntıların fazla ihtişam arzusundan geldiğini belirtmiştir. İslam’ın iktisada dair prensiplerini öne çıkartarak; dinimizin herkese istediği gibi yemek, içmek, giyinmek ve süslenmek hakkını verdiğini ancak israfı yasakladığını ifade etmiştir. İslam’ın faizi yasakladığını buna karşılık yardımlaşma, zekât ve sadaka gibi mali yükümlülüklerin toplumda anlaşmazlıkları önleyerek barış ve kardeşliği sağladığını söylemiştir (Milaşlı 1925-27: 179-183).

“Dünyayı daha iyi veya daha kötü (teglip eden) bir surette değiştiren (ruhi) manevi ve siyasi (kuvve için) güçlere ne diyor?” şeklindeki dördüncü soruya Milaşlı, insanların değişik ırklardan olmasının İslam’a zarar vermediğini, Arap, Türk, İngiliz ve diğer milletlerden hiçbirisinin ırklarından dolayı büyütülmeyeceğini, esas büyüklüğün takvada olduğunu vurgulayarak cevaplandırmıştır. Milaşlı, “İslam dini, insanları en güzel şekilde idare etme esaslarını tespit ederek ortaya koymuş, meydana gelebilecek aksaklıkları da göz önünde bulundurarak, onlara karşı en adil çareleri düşünmüş ve bunları uygulamaya koymuştur” demektedir. Milaşlı, İslam’ın yönetim tarzını ve uygulamalarını izah etmekte ve Peygamberimizin (SAV) Medine’deki Evs ve Hazrec kabileleri arasında var olan düşmanlığı, Ensar-Muhacir kardeşliği ile ortadan kaldırmasını bu konudaki en önemli örnek olarak zikretmektedir. Milaşlı, İslam’ın Müslüman ve gayrimüslim herkesin vicdan ve ibadet hürriyetini savunduğunu, bu yönüyle dinin, adalet, şefkat ve güzel muameleyi esas aldığını vurgulamıştır. En cahil kavimlere karşı vaaz ve nasihatle, irşad ve ikna ile davranılacağını belirten İslam, neden cihada izin veriyor? sorusuna karşılık Milaşlı, cihadın savaş olarak anlaşılması gerektiğini, haksız

yere kimseye savaş açılmayacağını, sadece savunma ve fitne çıkarıcı toplumlara karşı cihat yapılabileceğini söylemektedir (1925-27: 184-217). Milaslı, Anglikan (İngiliz) Kilisesi'nin sorularına cevap verdikten sonra gayet mühim bir sual başlığı ile İslam âleminin günümüzde niçin fakr-u zaruret içerisinde olduğunu ve Müslümanların neden geri kaldığını araştırmaktadır. Bunun sebebinin diğer eserlerinde olduğu gibi dinimiz değil, Müslümanların kendisi olduğunu savunmaktadır (Milaslı 1925-27: 217-221).

Milaslı, Tevhid-i Efkâr gazetesinin 7 Şubat 1922 tarihli 29 numaralı nüshasında yayımlanan "Haml-i Meryem" adlı yazısının Türk, Arap, Acem ve muhtelif milletlerden birçok ilim erbabının beğenisini kazandığını, bununla beraber birçok tenkide (Bektaş 2006) de maruz kaldığını belirtmiştir (Milaslı 1934: 3). Bunun üzerine Milaslı, uzun çalışmalar yapmış ve tenkitlere cevap verdiği *Kur'an'a Göre Hazreti İsanın Babası* adlı Türkçe kitabını 88 sayfa olarak 1934 yılında yayımlamıştır.

Milaslı, İslam ulemasından duyduğu Hz. İsa'nın Cebrail'in üflemesi ile mucizevî olarak babasız dünyaya gelmiş olduğu fikrine inanmamıştır. O, Hz. İsa'nın herkes gibi insan bir anadan ve babadan doğduğunu, bununla beraber herkes gibi öldüğünü savunmuştur. Bunu değişik sohbetlerinde söylemiş ancak herhangi bir şey yazmamıştır. Bir gün bindiği vapurda Tevhid-i Efkâr gazetesinde "Miladî İsa" yazısı gözüne çarpmış ve daha fazla bilgi almak için gazetenin idarehanesine gitmiştir. Gazetede Ömer Rıza ve Mehmet Ali Ayni Bey arasında konu ile ilgili "Milad-ı İsa" bahsinin cereyan ettiğini öğrenmiştir. Bundan sonra Milaslı makaleyi yazmaya karar vermiştir (1934: 3-7).

Eserin ilk bölümünde Tevhid-i Efkâr'daki Haml-i Meryem yazısı bulunmaktadır. Milaslı, Hz. İsa'nın babasının olup olmadığı meselesinin asıl dine dâhil bir konu olmadığını belirterek konuyu açıklamaya başlamıştır (1934: 8). Milaslı, Meryem suresinin 16-30. ayetlerini zikrettikten sonra "*bu ayetlerde sarîh olarak görünen şeyin Allah'ın ruhunun Meryem'e bir oğlan ihsan edilmesi için "beşeri sevi" yani "mükemmel bir insan" halinde gönderilmiş ve Meryem ondan hamile kalmıştır. Eğer "beşeri sevi"deki ruhullahın ne olduğunu anlayabilirsek mesele oldukça hallolur.*" demektedir. Secde suresinin 7-9.'u ayetlerine; "O Allah ki her yarattığını güzel yarattı ve insanın yaratılmasına çamurdan başladı. Sonra neslini sülaleden mâi mehiynden yaptı. Sonra onu tesviye (seviyei matlubeye isal) etti ve o insana kendi ruhundan nefhetti." şeklinde meal verdikten sonra "*İnsan birden değil tekâmül geçirerek meydana gelmiştir. Ve her seviyesi tam insanda ruhullah vardır. Acaba her seviyesi*

yükselmiş insanda bulunan bu ruhu ilahi nedir?” sorusunu sormuştur. Bu konuda Milaşlı, Kadıy, Fahreddin Razi, Ebüssuud Nimetullahi Nehcavani, Muhiiddini Arabî tefsirlerine ve daha başkalarına müracaat ettiğini ancak kendi anladığından ziyade “rabbanilik” kelimesine rast geldiğini söylemektedir. Milaşlı, “Hz. Meryem’e gönderilen Resul marifeti külliye-i ilahiyeye nail olmuş bir zatı kâmilidir.” sonucuna varmaktadır (1934: 9-12). Bundan sonra Milaşlı, Hz. Meryem ile ilgili ayetleri yorumlamaya başlamış ve “Hz. Meryem’i istemediği bir kişiyle evlendirmek istemişler olacak ki kaçmış, saklanmış ve Allah onun saklı bulunduğu yere kendisinde ruhullah bulunan bir resul göndermiş ve Meryem Allah’ın emri ile o resulden hamile kalmış ve ruhullah bu suretle Hz. İsa’ya intikal etmiş.” demiştir. Yani ayette geçen “ruhullah” kelimesinden maksadın Cebrail değil, kendisinde hikmet ve ruhullah bulunan bir resul olduğunu iddia etmiştir.

Milashlı bundan sonra Mahfil mecmuasının 22. ve 23. sayılarında “Hamli Meryem” yazısına cevap mahiyetinde yazılan makalelerdeki eleştirilere cevap vermiştir. Mahfil’de Hz. İsa’nın babasız dünyaya geldiğine dair Kuran’da rahat olduğu ifadesine karşılık, Milashlı, Kuran’da biz İsa’yı babasız yarattık tarzında sarih bir ifadenin bulunmamasını delil göstermiştir. Mahfil’de şimdiye kadar İslam mezheplerinden hiçbirisinin böyle bir iddiasının olmadığı ifadesine ise “Onların beyanlarının olmaması aleyhime delil olamaz. Çünkü Kuran öyle bir kitaptır ki kıyamete kadar yeni yeni mucizeleri zahir olacak.” şeklinde cevaplandırmıştır. Hz. İsa’ya kelime denmesini, Allah’ın emirlerini tebliğe memur şanlı bir peygamber olmasına bağlamaktadır. “Allahtan bir ruhtur siz “ruh” kelimesini melek manasına alıyorsunuz. Bu manaya göre Hz. Meryem’e çocuk yapmak için gelen ruhullah resul melek, Meryem’e nefh olunan ruhullah keza melek, Hz. İsa kendisi ruhullah o da melek, matlup seviyeye getirilmiş her insana nefh olunan ruhullah yine melek yani bunların hepsi melek olmak lazım gelir.” diyerek bunun mantıki açıdan doğru olmadığını söylemektedir. Milashlı, Kuran’da Cebrail için hiçbir zaman “ruhullah” tabirinin kullanılmadığını bunun yerine “Ruhul Kudüs, Ruhül Emin” dendiğini söylemektedir. Milashlı, kendisinden tarihi delil getirmesini isteyenlere karşı, tarihi olarak Hz. İsa’nın babası değil kendi hakkında dahi kesin bilgi olmadığını, sonradan yazılmış zayıf rivayetler olduğunu söylemekte ve bu konuda Kuran’a dayanarak akıl ve fenne uyan manasına müracaat ettiğini belirtmektedir. Ruh kelimesinin sözlüklerdeki bir manasının “peygamberlik mertebesi” yani Allah’ı bilmenin yüksek mertebesi demek olduğundan kendi verdiği mananın bu tanıma uyduğunu söylemektedir. Milashlı, Kuran’ın ayetlerine yine

Kuran'dan akıl ve fenne uygun manalar çıkarmanın makbul ve lazım olduğunu belirtmektedir (1934: 17-22). Milaşlı, muarızlarının mademki Hz. İsa'nın babası varmış neden ismi zikredilmemiş de annesine nispetle "Meryem oğlu" denmiş, bu durum babasının olmadığına delildir demelerine karşılık, tarihçi Ernest Renan'ın İsa'nın babası (veya üvey babası) Yusuf, erkenden vefat ettiğinden, daima annesi ile yaşadığı sebebiyledir görüşüne katıldığını belirtmektedir. Bunun yanında eğer Kuran'da böyle bir açıklama olsaydı, zaten bu konuda bir tartışma yaşanmazdı, bilakis Kuran'da Allah, biz Hz. İsa'yı babasız yarattık diye sarahaten belirtmediği için bu yorumu yapmanın mümkün olduğunu söylemektedir. Milaşlı, Kuran'da Hz. İsa'nın babası hakkında herhangi bir sarih ifadenin kullanılmamasını Hıristiyanların Müslümanlaştırılması ve onlardan gelecek faydalara bağlamaktadır. Nitekim Necaşi ülkesine hicret eden Müslümanlara Hıristiyanlık hakkında sorular sormuş ve Hz. İsa hakkında söylenenler onu memnun etmiştir. Milaşlı, Hz. İsa'nın babasız olması meselesinin ilim sahiplerine ispatının mümkün olmadığını ve onların Kuran'ın doğruluğundan şüphe duymalarına neden olabileceğini söylemiştir. Ayrıca misyonerlerin bunu kullanarak sizde bizim gibi İsa'nın Tanrı olduğuna inanıyorsunuz diyerek memleket evlatlarını kandırmalarından kaygı duymuştur (Milaşlı 1934: 23-30). Milaşlı, iman ve tevhide gelebilecek zararların kaldırılması için bu yorum üzerinde ısrarla durmaktadır.

Milaşlı, Kuran'da Hz. İsa'nın insan bir babası olduğunun belirtildiğini yazmıştır. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Hz. Meryem'e gelen resulün Hz. Yahya olduğu hakkında tasavvufçuların beyanları olduğunu öğrenmiştir. Bundan sonra Hz. İsa'nın babası Hz. Yahya mı? diye soran Milaşlı, Hz. Yahya hakkında Kuran'ın "hasur" (Al-i İmran 39) kelimesini kullandığını, bazılarının bundan Hz. Yahya'nın hiçbir kadına mukarin olmadığı manasını çıkardığını, ancak ehl-i tasavvufun bu kelimeyi Hz. Yahya'nın izdivacının sadece Hz. İsa'nın babası olmasına münhasır kaldığı manasını verdiklerini söylemektedir. Ardından Hz. İsa'nın babasının Hz. Yahya olabilmesini yaş farkından hareketle izah etmeye çalışmaktadır. Milaşlı, Kuran'da (Al-i İmran 37-41) ve İncillerde geçen ifadelerde (Luka 1:5-44, Matta 2:13-23, 3:2,13, 4:12,17, 14:1-20, Yuhanna 8:16-19,38) Yahya'nın Hz. İsa'dan daha büyük yaşta olduğunun açıkça ortaya çıktığını belirtmekte ve Yahya'nın Hz. İsa'nın babası olmasına mani bir delilin olmadığı sonucuna varmaktadır (1934: 31-47).

Milaslı, eserinin sonraki bölümünde Al-i İmran suresinin 7. ayetinde geçen muhkem ve müteşabih kavramlarını konu edinerek, müteşabih ayetlerin gelecekte gerçekleşecek fenni keşifler olduğunu ve bu ayetlerin manalarını tam anlamıyla bilmenin Allah'a ait olduğunu ifade etmektedir (1934: 54-56). Sülale ve mehiyn kelimelerinin anlamları üzerinde de duran Milaslı, insanın çamurdan yaratıldıktan sonra neslinin sülale ve “maı mehiyn”den devam etmesinin fenni ilimle münasebetini açıklamaktadır (1934: 57-60). Melek ve Cebrail kelimelerine dair Milaslı, Kuran’da Hz. Meryem’in hamile edilmesi için gelen resulün Melek olduğuna dair hiçbir kelime mevcut olmadığı halde ulemanın onun Cebrail olduğunu söylemelerini Luka 1:26-29 ifadelerine dayandırmaktadır. Ayrıca Yuhanna 14:26 ve 15:26’da Allah tarafından ileride gönderilecek olan tesellici (consolateur) diye tavsif olunan insan hakkında “ruhulkudus” tabirinin kullanıldığını, bu kelimenin Rumca Parakletos olup kendisinden manevi imdat istenen zat anlamında Hz. Muhammed’e işaret ettiğini belirtmiştir. Kuran’ın ruhun mahiyetini bilemeyeceğimizi dile getirdiğini kaydeden Milaslı, daha sonra ruhu “hayata medar olan şey” olarak tanımlamaktadır. Bütün kâinatta cansız cisimlerde hatta ateşte bile ruhun bulunduğunu söylemekte, bitki ve hayvanlardan örnekler vererek görüşlerini açıklamaya çalışmaktadır. İnsanın hiçbir zaman Allah olamayacağını, ancak ruhullahla mazhar bir Rabbani olacağını söylemektedir (Milaslı 1934: 60-88).

Milaslı’nın üçüncü eseri karşılaştırmalı bir çalışmadır. *Hıristiyanlık ve Müslümanlık* adlı bu eser, 133 sayfa olarak 1935 yılında Türkçe yayımlanmıştır. Eserin baş kısmında Hz. Ali’nin “Akıl dindir ve din akıldır. Eğer akıl dini idrak edemezse, akıl değildir; ve eğer din, akıl çevresinden uzak kalırsa din değildir.” sözü yer almaktadır. Milaslı, esere Al-i İmran 64. ayette: “Ey ehli kitap, sizinle aramızda müsavi olan kelimeye geliniz; yalnız Allah’a kulluk edelim ve ona hiç bir şeyi ortak tutmayalım. Ve bazımız, bazımızı Allah’dan başka Rabler ittihaz etmesin de. Eğer dinlemezlerse, bizim Müslümanlar olduğumuza şahitler olunuz deyiniz.” ayeti ile başlamaktadır. Bundan sonra İslam’ın Hz. İsa’nın getirdiği dini, bütün peygamberlerin dinleri gibi hak bildiğini, Eski Ahit ve Yeni Ahit kitaplarının asılları üzerine olmadığını, bu kitaplara sonradan eksiklik ve fazlalık yapılmış olduğunu bildirdiğini ve sonradan yapılan eklemelerin düzeltilmesi icap edenleri düzelttiğini söylemektedir (Milaslı 1935: 3). Hz. Muhammed döneminde bu hakikati anlamayan büyük bir Hıristiyan zümre olmasına rağmen, Necaşi’nin Müslüman olması, Kudüs ve Mısır’ın fethinde bazı Rum hükümeti erkânının Müslümanlara yardımları gibi örnekler İslam’ın hakikatinin anlaşıldığının göstergesidir. Zamanımız

akıl, muhakeme, ilim ve fen zamanı olduğu için bu hakikat daha da anlaşılacak ve Hıristiyanlardan Müslüman olanlar daha da artacaktır (Milaslı 1935: 4).

Misyonerler, ebedi azaba mahkûm gördükleri Türkleri ve sair milletleri Hıristiyanlaştırmak için çalışmaktadır. Türkiye’de özellikle Protestanlar ve Katolikler misyonerlik konusunda öndedir. Onlar, Türkiye’de yaşayan Hıristiyanların çoğunluğunu teşkil eden Ortodoksları mezheplerine çevirme konusunda muvaffak olmuşlardır. Ancak Müslümanları Hıristiyanlaştırmak konusunda başarılı olamamışlardır. Bu yönde çalışmalarını artırmışlardır. Bible House tarafından 1931’de neşredilen “Garbda Dua” kitabı bu maksatla yazılmıştır. Kitaptan alıntılar yapan Milaslı, onların iddialarını çürütmektedir. Örneğin kitabının üçüncü sayfasında: “Yirminci asırda yedinci asrın dinini muhafaza etmek istersek, neticenin şayanı kabul olmayacağı tabiidir.” denilerek Türkleri Hıristiyanlaştırmak maksadını açıklayan kişilere karşı Milaslı, “Onlar kendi dinlerinin Hz. Muhammed’in dininden altı, yedi asır daha eski bir din olduğunu unutuyorlar mı?” diyerek cevaplandırmaktadır. Ayrıca yine kitabın dördüncü sayfasından alıntı yapan Milaslı, “Garp medeniyeti ile alakadar olan her Türk’ün İsa’ya yabancı kalamayacağı” ifadesine karşılık “Bu iddia hiçbir vakit İsa’nın öğretileri ile örtüşmemektedir. Çünkü İsa’nın, fakirlik, dünyaya rağbet etmeme, hiçbir şey için yarını düşünmeme, yüzünün bir tarafına vurana öbür tarafını çevirme ve çamaşırını almak isteyene abanı da verme gibi sözleri Garp Medeniyeti’nin temellerine tamamen zıttır.” demektedir. Milaslı, Müslüman Türklerin, misyonerlerin iddialarına ve çalışmalarına karşı dikkatli olmalarını tavsiye ederken daha önceki eserlerinde de söylediği iddiasını burada da tekrarlayarak batı medeniyetinin iyi yönlerinin İslam’dan kaynaklandığını belirtmektedir. Misyonerler başka milletlerin içlerine okullar ve hastaneler ile girmeyi başarmışlardır. Onların okullarına ve hastanelerine gidenlerde sempati oluşması normaldir, ancak bundan korkulmamalıdır. Zira Şarl Mismar’in dediği gibi “Hıristiyanların ilimsizleri, Müslümanların ilimlileri dindar olur.” Bu çerçevede Hıristiyan mekteplerine gidip ilim öğrenenler, eğer ailelerinin yanlış yönlendirmeleri olmazsa daha dindar olacaklardır (Milaslı 1935: 5-13). Bundan sonra Milaslı, Ankebut suresinin 46. ayetinde: “Ehl-i kitap ile en güzel şekilde mücadele ediniz...” ayetinden hareketle Hıristiyanların inanç ve öğretilerini 11 maddede ele almaktadır. Burada teslis, İsa-Mesih’in ve Kutsal Ruh’un Tanrılığı, üç Tanrı yerine tek bir Tanrı kabulü ve Oğul ile Kutsal Ruh’un müsaviliği, ilk günah, vaftiz, vahyin Yuhanna kitabı ile tamamlanmış ve Mesih tekrar dünyaya dönene kadar başka

Allah kelamı olamayacağına iman, Evharistiya sakramentine iman, Tanrının altı gün çalışıp yedinci gün dinlendiğine iman, Mesih'in geleceğini beklemek, Mesih geldikten sonra ölümün kalkacağı, ona inananların kurtuluşa ereceklerine iman ve kendi dinlerinden olmayanlarla evlenmemek şeklinde sıralanmaktadır (Milaslı 1935: 14-18). Milaslı, Hıristiyanların ahlak kaidelerinin; komşuyu kendin gibi sevmek, Baba-Allah'tan her şeyi istemek, onu sevmek ve vermezse evladının kötülüğünü istemeyeceğini düşünerek mutlu olmak, İsa'nın yaptıklarını taklit ederek tüm dünya arzularını terk, açgözlülüğü bırakmak, dünya zenginliğini sevmemek ve fakirlere saygı göstermek ve insanın Allah'a benzemeye çalışarak her şeyi sevmek, hatta düşmanları için iyilik istemek" olduğunu belirtmektedir (1935: 19). Milaslı, Hıristiyanların en önemli dualarının İsa'nın öğrettiği Matta 6: 9-13: "Bunun için siz şöyle dua edin: 'Göklerdeki Babamız, Adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de Senin istediğin olsun. Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi, Sen de bizim suçlarımızı bağışla. Ayartılmamıza izin verme. Bizi kötü olandan kurtar. Çünkü egemenlik, güç ve yücelik Sonsuzlara dek senindir! Âmin.'" ve en önemli ibadetlerinin ise evharistiya olduğunu söylemektedir (1935: 20-21).

Milaslı, eski ulemanın Eski ve Yeni Ahit'in okunmasını her Müslüman için caiz görmediğini, ancak günümüzde akıl ve fen ilerlediği için bunları almakta, hatta paralar toplayıp her Müslüman'ın evine ulaştırmakta herhangi bir sakınca olmadığını iddia etmektedir. İncillerdeki tahrifleri akıl ve mantık sahibi herkesin rahatlıkla anlayabileceğini söylemektedir. Örnek olarak da Markos İncili'nin 5. babında geçen "Bir adamdaki pis ruhların domuzlara geçmesi" olayını ve Luka 3:21-38'de zikredilen "İsa'nın soyu ile diğer İncillerdeki soyun birbirini tutmamasını" göstermektedir. Bundan sonra Milaslı, Hıristiyanların iman ve itikatları üzerine genel bir değerlendirme yaparak, bunların akla uygun olmadığını ve ne surette Hıristiyan inançlarına girdiğini açıklamaktadır. Hıristiyan öğretilerinin İslam'ın ruhuna ters olduğunu, onların inandığı Hz. İsa'nın ölüp-dirilmesi, Tanrı kabul edilmesi, teslis ve ilk günah gibi yanlış inançların doğru hallerinin Kuran'da zikredildiğini belirtmektedir. Bundan sonra Milaslı, ahlaki öğretiler konusunda İslamiyet ve Hıristiyanlık arasında benzerlikler olduğuna dikkati çekmekte, komşu hakkına önem konusunu buna örnek vermektedir (1935: 23-52).

Milaslı, Hz. İsa'nın hayatı hakkında bilgilerin çok az olduğunu bu yüzden onu örnek almanın doğru olmayacağını savunmaktadır. Buna karşılık

peygamberimizin hayatı tamamıyla yazılmış ve O, güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir. Bu yüzden Müslümanlar peygamberimizin ahlakı ile ahlaklanmalıdır (Milaslı 1935: 53-59).

Dua ve ibadetler konusunda Müslümanların Hıristiyanlardan daha üstün olduğunu söyledikten sonra Milaslı, misyonerlerin bugün “Hıristiyanlıkta çağdaş din fikirleri” adı altında yapmak istedikleri yenilikleri, duaları ve ibadetleri İslam’da bulabileceklerini söylemektedir (1935: 64-67). Milaslı, “misyonerlere hitabım” başlığı altında misyonerlerin akli, mantığı, kalbi ve ruhu tatmin edecek bir kitapla insanların karşısına çıkması gerektiğini söylemektedir. “*Türkler akl-ı selim insanlardır, kendi hak dinlerini bırakıp ta tahrif edilmiş bir dine inanmayacaklardır.*” diyen Milaslı, batıların insanların Hıristiyan olarak kalabilmeleri için değişik tedbirlere başvurduklarını söylemektedir. Bunlardan bazıları; asli günah inancını hep taze tutmak, Noel eğlenceleri düzenlemek, vaftiz yapmak ve bu surette günahahtan kurtulmanın mümkün olduğunu söylemek, kilisede müzikli ve eğlenceli ibadetler düzenlemek, ruhani otoriteye önem vermek ve Hıristiyan öğretisini basıncı ve sanat yoluyla herkese ulaştırmaktır (Milaslı 1935: 68-78).

Milaslı, şimdi dinimiz hakkında söylenmiş bazı sözlere cevap verelim diyerek; “Allah’ın ruhu ve Allah’ın kelimesi ne demektir? Ve Hz. İsa yaratılmış (mahlûk) değil midir?” sorusuna cevap vermektedir. Bu konuda sekizinci asırda yaşamış Hıristiyan azizi Jean Damascane’nin Müslümanların Hz. İsa’yı gayri mahlûk kabul ettikleri söylemine karşılık, Müslümanların Hz. İsa’yı bir peygamber kabul ettiğini, Allah’ın ruhu ve kelimesi demekle onlar gibi şirk ifade etmediklerini açıklamaktadır. İslamiyet’in ve Hıristiyanlığın Allah inancı, vahiy inancı konusunda aynı düşünmediklerini ifade etmektedir. Bundan sonra Milaslı, “*Al-i İmran 55. ayette belirtildiği üzere Hz. İsa asılamıştır. O, tabii bir ölümle ölmüştür. Hıristiyanların çarmıh konusundaki inançları yanlıştır.*” demektir (1935: 79-90). Bundan sonra Milaslı, Emile Dermenghem (1892-1971) adlı Fransız oryantalistin “Hz. Muhammed’in hayatı” adlı 1929’da basılmış kitabını okuduğunu söylemektedir. Eserde Hz. Muhammed’in kendine peygamberlik gelmezden önce Hıristiyanlık ve Musevilik hakkında bilgi sahibi kişilerle görüşüğünü, ancak bu kadarcık görüşmeyle Kuran-ı Kerim’in meydana getirilemeyeceğini söyleyerek, Hz. Muhammed’in vahye mazhar olduğunu, Kuran ile Hıristiyanlık arasında zıtlık olmadığını söylediğini aktarmaktadır. Dermenghem’in Müslümanlar “İsa’nın kurban olduğu” inancını anlamıyorlar iddiasına, “kurban” inancının gerçek

haliyle İslam'da mevcut olduğunu söylemiştir. Buna delil olarak Kadir suresini “kadr günü” olarak tefsir etmiş ve ehl-i beyte yapılan zulümleri örnek göstermiştir (Milaslı 1935: 91-102). Dermenghem'in eserinde “İslam dini Allah'ın birliği üzerinde, Hıristiyanlık ise aşkı üzerinde durur.” demesine karşılık Milaslı, İslam'ın bir manasının da *sevgi* ve peygamberimizin bir isminin de *habibullah* olduğunu ve hadislerde geçen ifadelerden ve Mevlana, Yunus Emre gibi tasavvufçulardan örnekler vererek ispatlamaktadır (1935: 103-116). Milaslı, Hıristiyanların cennette maddi ve şehvani lezzetler olduğunu bildiren Kuran ayetlerine Markos 12:25'de geçen “İnsanlar ölümden dirilince ne evlenir, ne evlendirilir, göklerdeki melekler gibidirler.” ifadesini delil getirerek itiraz etmelerine karşı çıkmakta ve yine İncil'de geçen ifadelerden bu iddiayı çürütmektedir. Hıristiyanlık hakkında yazılmış “Din nedir?” kitabında İslam dininin Allah inancını yanlış anlatmalarına karşılık Milaslı, İslam'ın korkunç bir Allah tasavvuruna sahip olmadığını; Kuran'ın besmele ile başlaması ve Allah'ın 99 isminden 93'ünün lütuf ve ihsana ait olmasını delil göstererek cevap vermektedir (1935: 117-120). Milaslı, Hıristiyanların “İslam dininde şeriate, kanunlara kutsiyet verilmiş ve onlar, dinden sayılmış olduklarından değişmez itikat edilmişlerdir. Hâlbuki kanunlar dünyanın hallerine göre değişmelidir. Öyle bir itikat, terakkiye manidir. Nitekim Müslümanların terakki edemelerinin sebebi budur. Hz. İsa ise şeriat bırakmadan kaçınmış, yalnız din ve fazilet öğretmekle iktifa etmiştir. Bu suretle din ile hükümet ve dünya işlerini ayırmış olduğundan Hıristiyanlar, kanun yapma konusunda serbest kalmış ve terakkilerine başlıca bu hizmet etmiştir.” iddiasına karşılık Ebu Hanife'nin “Din değişmez, şeriat değişir.” sözü gereğince zamanın ve mekânın değişmesiyle ahkâmın da değişeceğini söylemiştir. Müellefe-i gulüp, kısas ve hırsızın elinin kesilmesi gibi değişik örneklerle konuyu açıklamıştır (Milaslı 1935: 121-127). Bundan sonra Milaslı, Hz. İsa'nın şeriate ve hükme ait emirlerine İncillerden örnekler vermektedir. Matta 5:39'da “Her kim yanağına vurursa, öteki yanağını çevir.” emrini hıfzı nefis, Matta 5:40'daki “...Abanızı da verin” hıfzı mal ve Luka 16:18'de belirtilen; “Karisını boşayan ve başkasıyla evlenen her adam zina eder.” değerlendirmelerini hıfzı nesep zaruretine ait hükümler olarak zikretmektedir. Terakki etme konusunda önceki iddialarını yenileyen Milaslı, Müslümanların Hz. İsa'dan, onun da Müslümanlardan hoşnut olacağını, Hıristiyanların Hz. İsa'nın hoşlanmayacağı inançlarından vazgeçmeleri gerektiğini belirterek eserini bitirmektedir (1935: 127-133).

Milashlı'nın Hıristiyanlık konusuna temas ettiği eserlerini ve kısmen çeşitli görüşlerini yazmış olduk. Şimdi de söz konusu çalışmalarındaki görüşlerine ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

2. Milashlı Dr. İsmail Hakkı'nın Hıristiyanlık İle İlgili Görüşleri

Milashlı, görev yaptığı Beyrut ve Şam'da Hıristiyanlarla tanışmıştır. Ayrıca Hıristiyan misyonerlerle de görüşmüş ve onların çalışmalarından haberdar olmuştur. Hatta İstanbul'da bulunan Genç Hıristiyanlar Cemiyeti'nde (YMCA) bir konferans vermiştir (Milashlı 1946: 31-33). Böylelikle Hıristiyanlar hakkında geniş bilgi sahibi olmuştur.

Milashlı, Hıristiyanların inanç esaslarını şartsız kabul ettiklerini, akıl, fen ve tabiat kanunlarına uyup uymadıklarını önemsemediklerini, buna karşılık Müslümanların İsrâ suresi 36. ve Kaf suresi 37. ayetlerde belirtildiği üzere kalp ve ruhla beraber akıllı ve muhakemeyi kullanarak hareket ettiklerini belirtmektedir (1935: 22). Hıristiyan öğretilerinin İslâm'ın ruhuna ters olduğunu, onların inandığı Hz. İsa'nın ölüp-dirilmesi, Tanrı kabul edilmesi, teslis ve ilk günah gibi yanlış inançlarının doğru hallerinin Kuran'da zikredildiğini belirtmektedir (Milashlı 1935: 28-48). Ona göre zamanımız akıl, muhakeme, ilim ve fen zamanı olduğu için bu hakikat daha da anlaşılacak ve Hıristiyanlardan Müslüman olanlar daha da artacaktır (Milashlı 1935: 4). Milashlı, Allah ve vahiy inançları konusunda Müslümanlar ile Hıristiyanlığın aynı düşünmediklerini ifade etmektedir (1935: 82-85). Bugün yaşanan buhranlardan insanlığı kurtaracak, yegâne şey Hz. Muhammed'in dinidir. Bunun için Müslümanlar, İslâm dininin insanın hakiki fitratına uygun olduğunu ve Kuran'ın akılselime ve tabiat kanunlarına asla aykırı olmadığını bütün âleme bildirmelidir (Milashlı 1946: 7-8). Milashlı, Hıristiyanların bazılarının Kuran ve Hz. Muhammet (SAV) hakkında doğruyu görmeye başladığını, bunun en önemli delilinin Amerikalı Protestan misyonerlerin yazdığı "Garpta Dua" adlı eserde Fatıha'nın Türkçesini dua olarak kabul etmelerini örnek göstermektedir (1946: 30-33).

Milashlı'nın eserlerinde üzerinde durduğu konulardan birisi de İncillerin tahrif edilmesidir (1946: 5). O, İncillerdeki tahrifleri akıl ve mantık sahibi herkesin rahatlıkla anlayabileceğini söylemektedir. Örnek olarak da Markos 5. babda geçen; "bir deliden bir lejyon (6 bin) pis ruh çıkarıp civarda otlayan iki bin domuza sokması" olayını, Luka 3:21-38'de zikredilen "İsa'nın soyu ile diğer İncillerdeki soyun birbirini tutmamasını, İsa'nın ölüp dirilmesi ve babasının sağına oturması gibi akla uymayan hadiseleri" göstermektedir (Mi-

laslı 1935: 23-27), (Milaslı 1946: 5). Ona göre Eski Ahit ve Yeni Ahit kitapları asılları üzerine değildir. Bu kitaplara sonradan ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Kuran sonradan yapılan eklemelerin düzeltilmesi icap edenleri düzeltmektedir (Milaslı 1935: 3).

Milaslı, Hz. Meryem'in daima bakire olarak kaldığı hakkında meşartuni-layhanın umumi kanaatleri olduğunu ancak Matta 13:55-57 ve Markos 6:3'te belirtildiği üzere başka çocuklarının olduğunu söylemiştir (1934: 48). Meryem suresi 20. ayette geçen "ve bana beşer dokunmadı" ifadesini "gebelik yapmaktan evvel" şeklinde yorumlamaktadır (Milaslı 1934: 19).

Milaslı, İslam ulemasından duyduğu Hz. İsa'nın Cebrail'in üflemesi ile mucizevî olarak babasız dünyaya gelmiş olduğuna inanmamıştır. O, Hz. İsa'nın herkes gibi insan bir anadan ve babadan normal yollardan doğmuş ve herkes gibi ölmüş olduğu fikrine sahiptir (1935: 37). Milaslı, Hz. İsa'nın babasının Hz. Yahya olabileceğini savunmaktadır. Hz. Yahya hakkında Kuran'ın "hasur" (Al-i İmran 39) kelimesini kullandığını, bazıların bundan Hz. Yahya'nın hiçbir kadına mukarin olmadığı manasını çıkardığını, ancak ehl-i tasavvufun bu kelimeyi Hz. Yahya'nın izdivacının sadece Hz. İsa'nın babası olmasına münhasır kaldığı manasını verdiklerini söylemektedir (Milaslı 1934: 31-32). Milaslı, Hz. İsa'nın beşikte konuşması hadisesini: "*Hz. İsa beşik çocuğu olarak zikredilmiş olduğuna göre iki yaşından büyük olmadığı istidlal olunabilir. Çocukların bu yaştan önce konuşmaya başladıkları malmudur. Fakat onun söylediği sözleri söylemesi harikuladedir.*" diyerek farklı bir yorum getirmiştir (1934: 13-14). Milaslı, Hz. İsa'nın vefatı konusunda da ref edilmesinin vefatına mani olmadığını söylemiştir. Al-i İmran 55. ayette belirtildiği üzere Hz. İsa asılmamıştır. O, tabii bir ölümle ölmüştür. Hıristiyanların çarmıh konusundaki inançları yanlıştır (Milaslı 1935: 86-89). İsa ölüp dirilmemiş, böyle gösterilmiş ve bunun da Nisa 156. ayette geçen ifadeleri tasdik ettiğini belirtmiştir (Milaslı 1946: 6). Maide 117. ayeti vefatına delil gösteren Milaslı, Hz. İsa'nın dünyaya tekrar gelip haksızlıkları kaldıracağına dair rivayetin asıl manasını ise; "Hz. İsa'nın tebliğ ettiği tevhid dinini zayi etmiş olan Hıristiyanlar, bir gün gelecek ilim ve fen kuvvetleri ile hakikati anlayarak tevhide rücu ve bu surette dini İslam'ı tasdik ve kabul edecekler" şeklinde yorumlamıştır (1934: 15-16). Milaslı, Kuran'da Hz. İsa'nın durumunun Hz. Âdem'e benzetilmesi (Al-i İmran 59) meselesini babasız değil de, Allah'ın oğlu yakıştırmasının yanlışlığı ve Hz. İsa'nın Hz. Âdem gibi haki olup kendisine ulûhiyet nispet edilmeyeceğini ifade için geçtiğini iddia et-

mektedir (1934: 51-52). Şimdiye kadar Hz. İsa'yı babasız dünyaya gelmiş bilerek vefat eden Müslümanların durumları hakkında sorulan suale Milaslı, bu konuya inancın zarurat-ı diniyeden olmadığını belirtmiştir (1934: 86). Milaslı, İsa'nın "kurban" olarak tüm Hıristiyanları cehennemden kurtarmış olduğu inancını reddetmekte, bozulmayan Hıristiyanlığın İslam'dan başka bir şey olmadığını söylemektedir (1946: 7). Milaslı, bu konuda ilginç bir yorum yaparak asıl "kurban" inancının İslam'da olduğunu iddia etmektedir. Buna delil olarak Kadir suresini "kadr günü" olarak tefsir etmiş ve ehl-i beyte yapılan zulümleri örnek göstermiştir (Milaslı 1935: 96-102). Hz. İsa'nın krallığı ikinci gelişinde olacaktır, şeklindeki Hıristiyan inancına karşılık Milaslı, peygamberler, mutlaka hükümet ve kanunlar (şeriat) yapmışlardır. Matta 10:34-35'te İsa'nın "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın. Barış değil kılıç getirmeye geldim... Ayrılık sokmaya geldim.", Matta 22:15-21'de "Kayser'e ait olanları kaysere ve Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin." ve Vali Platosun karşısında Kral olduğunu söylemesinin bunun delili olduğunu belirtmektedir (Milaslı 1935: 60-63). Milaslı, "Hz. İsa ise şeriat bırakmadan kaçınmış, yalnız din ve fazilet öğretmekle iktifa etmiştir. Bu suretle din ile hükümet ve dünya işlerini ayırmış olduğundan Hıristiyanlar, kanun yapma konusunda serbest kalmış ve terakkilerine başlıca bu hizmet etmiştir." iddiasına karşı çıkmıştır (1935: 121).

Milaslı, biz Hıristiyan'ız diyenlerin azap çekmesine sebep olacak şeyin, Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed'in geleceğini ve ona iman etmelerini söylemiş olmasına rağmen, onların bunu saklamaları ve İslam dininin hak olduğunu kabule yanaşmamalarından dolayı olduğunu söylemiştir (1946: 9).

Milaslı, dinimizin Müslümanlara muhabbetçe en yakın olanların Hıristiyanlar olduğunu belirttiğini, bu sebeple Müslümanların ehl-i kitap sayılan Hıristiyanlara ve Yahudilere karşı insanîyetli, şefkatli ve hamiyetperver davranışlarını, onları kendilerinden daha müreffeh yaşattıklarını söylemektedir. Ancak onlar, İzmir'in işgalinde Yunanlıların yaptıkları gibi Müslümanlara karşı zalimce davranmışlardır. Müslümanlar şunu iyi bilmelidir ki Allah dini mübini ve müslimini kıyamete kadar muhafaza edecektir. Onlar ne kadar öldürürse öldürsünler Müslümanlar çoğalacak ve kuvvet bulacaktır" (Milaslı 1919c: 20-22).

Milaslı, ehli kitabın kestiklerinin yenmesi meselesine farklı bir yorum getirmektedir. Bu konuda Maide suresinin 3. ayetini tefsir ederek özellikle "tezkiye" kelimesinin anlamı üzerinde durmuştur. Ayette geçen ifadelerden

hangi etlerin yenilip, hangilerinin yenilemeyeceğine değinmiştir (Milaslı 1933: 4-8). Domuz etinin haramlığını ispat ettikten sonra tıbbi açıdan zararları üzerinde durmuştur. Ancak teknolojinin gelişmesi ile ölmüş hayvanın, kanın ve domuz etinin tezkiye edilerek kullanılabileceğini iddia etmiş ve Kuran'dan ayetler ışığında görüşlerini desteklemeye çalışmıştır (Milaslı 1933: 16-20). Bununla beraber Levililer 11. ve 17. bölümlerden alıntılar yaparak, etlerin yenilip yenilemeyeceği hususunda Tevrat ve Kuran'ın emirlerinin aynı olmadığını söylemektedir. Buradan da Yahudilerin helal saydığı ile Müslümanların helal saydığının aynı olmadığını vurgulamıştır. Milaslı, Japonların ilmin ve fennin emirlerine göre hareket ederek etlerin ve sair yiyeceklerin sıhhi şartlarına riayet etmekte olduklarından Kuran'ın emrettiği tezkiiyeyi yaptıklarını savunmaktadır (1933: 23-25). Buradan da ehli kitabın kestiği yeniyorsa, ilim ve fennin kıstaslarına riayet eden milletlerin kestikleri hayli hayli yenir sonucuna varmaktadır.

Sonuç

Milaslı'nın Hıristiyanlığı konu edindiği eserlerine bir bütün olarak bakıldığında, onun Hıristiyanlığın akli olmadığını buna karşılık İslam'ın inanç ve öğretilerinin akla uygun olduğunu vurgulayarak İslam'ın hak din olduğunu ispata çalıştığı görülmektedir.

Milaslı'nın tartışmalara sebep olan en önemli görüşü; Hz. İsa'nın insan bir baba ile annenin birlikteliği sonucu normal yollarla dünyaya geldiği iddiasıdır. Milaslı, ayrıca Hz. İsa'nın beşikte konuşmasını, ref olmasını ve tekrar dünyaya dönmesini (nüzul-u İsa meselesi) yorumlamış, Hz. İsa'nın beşikte yaş büyük olduğu için konuştuğunu, onun herkes gibi öldüğünü ve nüzul-u İsa meselesinin Hıristiyanların ilim ve fen ile tevhid inancına dönerek İslam'ı kabul edecekleri manasına geldiğini söylemiştir. Milaslı'nın bu konudaki temel kaygısı meselenin ilim sahiplerine ispatının zor olması ve bu sebeple Kuran'dan şüpheye yol açabileceği düşüncesidir. Ayrıca misyonerlerin bunu kullanarak Hz. İsa konusunda "siz de bizim gibi düşünüyorsunuz" diyerek genç nesli aldatarak dine ve tevhide zarar vermeleridir.

Milaslı, değişik Hıristiyan gruplarla temas kurmuştur. Hatta Amerikan Board'a bağlı misyonerlik faaliyetleri yürüten Genç Hıristiyanlar Cemiyeti'nin (YMCA) İstanbul'daki şubesinde konferans vermiştir. Burada onların eserlerini incelemiş ve iddialarından haberdar olmuştur. Bundan sonra Milaslı, Ankebut suresinin 46. ayetinin "Ehl-i kitapla en güzel şekilde mücadele edin." emrinden hareketle onlarla mücadeleye girişmiş ve Hıristiyanların

teslis, ilk günah, evharistiya sakramenti gibi inançlarının akıl ve fenle uyuşmadığını, İncillerin tahrif edildiklerini örneklendirmiş ve gerçek Hıristiyanlığın İslam olduğunu savunmuştur. Yaptığı çalışmalar ile Türkiye'deki dinler tarihi çalışmalarına katkı sağlayan Milaslı, Cumhuriyet döneminin ilk reddiye yazarlarından birisi olmuştur.

Kaynaklar

- Bektaş, Ekrem (2006). “Muhammed Hilmi ve “Hz. İsa Aleyhi's-Selam'ın Babası Var Mı?” Adlı Eseri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Y.11, S.15: 145-157
- İzmirli, İsmail Hakkı (1995). *Anglikan Kilisesine Cevap*. Sad. Fahri Unan, Ankara: TDV Yay.
- Milaslı, İsmail Hakkı (1919a). “Din ve Asrılık”. *Sebilürreşad* C. 16, S. 408-409: 168-171
- Milaslı, İsmail Hakkı (1919b). “İçkilerin Amerika'da Resmi Memnuiyeti Acaba Hangisi Asrılık”. *Sebilürreşad* C. 16, S. 410-411: 191-193
- Milaslı, İsmail Hakkı (1919c). “Hukukumuzu Muhafaza İçin Nasıl Çalışmalıyız?”. *Sebilürreşad* C. 16, S. 417-418: 20-22
- Milaslı, İsmail Hakkı (1919d). “Müslümanlar Neden Geri Kaldılar ve Niçin İlerleyemiyorlar?”. *Sebilürreşad* C. 17, S. 423-424: 56-59
- Milaslı, İsmail Hakkı (1919e). “Başka Milletler Ne İçin Terakki Ediyorlar, Biz Ne İçin Edemiyoruz?”. *Sebilürreşad* C. 17, S. 427-428: 86-88
- Milaslı, İsmail Hakkı (1919f). “Geri Kalmaklığımızın Sebebi Dinimiz midir? Usulsüzlük müdür? Daha Başka Bir şey midir?”. *Sebilürreşad* C. 17, S. 429-430: 101-104
- Milaslı, İsmail Hakkı (1919g). “Milletlerin Terakkisinde Elifbanın Hissesi”. *Sebilürreşad* C. 17, S. 431-432: 119-122
- Milaslı, İsmail Hakkı (1925-1927). *Hakikat-i İslam*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Milaslı, İsmail Hakkı (1933). *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Milaslı, İsmail Hakkı (1934). *Kur'ana Göre Hazreti İsanın Babası*. İstanbul: Ankara Matbaası.
- Milaslı, İsmail Hakkı (1935). *Hıristiyanlık ve Müslimanlık*. İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Milaslı, İsmail Hakkı (1936). *Kadir Gecesinde Doğru Manası Nedir ve Asıl Sevabı Nereden Geliyor?*. İstanbul: Reklam Basımevi.
- Milaslı, İsmail Hakkı (1946). *Dinimizi Bilelim ve Bildirelim*. Ankara: Yeni Cezzevi Basımevi.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986), C. 13, İstanbul: Gelişim Yay.

- Türk Ansiklopedisi (1976), C. 24, Ankara: MEB.
- Wand, J. W. C. (1961). Anglicanism in History and Today. London: Weidenfeld and Nicolson.